Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 50, Şubat 2021, s. 251-262

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER>.

Dr. Hasan DEMİR

hasanzemir@hotmail.com

ULUS DEVLETTE EŞİTLİK İLKESİ VE YURTTAŞIN DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE

Özet

Ulus devletlerde yeni bir konumda ele alınan ve ulus devletlerin temeline yerleşen yurttaşlık, kendisini önceleyen Antik Yunan *polis*leri, Roma dönemi, Orta Çağ kent devletleri ya da monarşik yapılanmalardaki yurttaşlık anlayışından oldukça farklıdır. Ulus devlette yurttaş tarihsel olarak adı geçen dönemlerden ayıran temel özellik ise, yurttaşlığın yöneten yönetilen ekseninde, hem yasayı kendisinin ürettiği hem de kendisinin ürettiği bu yasaya tabi olduğu bir düzlemde yeniden ele alınmış olmasıdır. Yani yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki, karşılıklı sorumluluk esasına dayalı olarak ikili bir konum oluşturur; siyasal iktidar ve toplum. Bu ilişki biçimi de tarihsel olarak bir imtiyaz sahibi olmak anlamına gelen yurttaşlık düşüncesini kökünden değiştirmiştir. Artık bir ulus devlete siyasi olarak bağlı olan herkes, eşitlik ilkesi gereğince iktidarın gerçek sahibi olarak halktır ve halk burada homojen bir birliktelik olarak ele alınır. Bu makalede toplumsal farklılıklar söz konusu olduğunda ulus devlet düşüncesinin eşit yurttaşlık ilkesine göre yaşadığı yapısal sorunlara değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fransız Devrimi, Ulus Devlet, Yurttaşlık, Eşitlik

ABOUT THE PRINCIPLE OF EQUALITY AND TRANSFORMATION OF CITIZENS IN NATION STATES

Abstract

The matter of citizenship that is being addressed in a new dimension in nation states and that is embedded to the core of nation states is much different than the previous citizenship concepts that were seen in ancient towns of Greece, Rome, city-states of medieval era or in the monarchical structures. And the main difference separating a nation-state citizen from those in the past is the fact that citizenship has been re-addressed in the axis of ruler-ruled and in a plane where the citizen not only produces the law but is also subjected to this law. So the relation between the ruler and the ruled establishes a double-sided dimension based on the principle of mutual responsibility and the two sides of this dimension are the political power and the society. This form of relation has completely reshaped the idea of citizenship which historically means to have a privilege. Once a nation is politically bound to a nation-state, the principle of equality requires that the actual owner of power is the people and people here is defined as a homogenous unity. This article dwells on the structural issues faced by the nation-state idea with regards to the societal differences.

Keywords: French Revolution, Nation State, Citizenship, Equality

GİRİŞ

Fransız Devrimi'nin Avrupa'ya olduğu kadar tüm dünyaya etkileri oldukça büyük olmuştur. Özellikle bir ulus devlete bağlılığı simgeleyen yurttaşlık düşüncesi, devlete bağlılık yönündeki dinamikleri değiştirmiş, buna bağlı olarak milliyetçilik düşüncesi ile beraber tarihsel olarak geleneklerinden koparak başka bir yola girmiştir. Devrim öncesinde halk denilen kitle, her ne kadar günümüzdeki anlamıyla sınıfsal hareketlerin bilinçli özneleri olarak kendisini ortaya koyamamışsa da özellikle 18. yüzyıl ve sonrasında pek çok kereler dönüşüme ve değişime uğrayarak merkeze yerleşmiştir. Bu da cumhuriyet düşüncesinin de temellerinin atılması bakımından krala karşı bir kitlenin ön plana çıktığı, halk denilen şeyin Devrim öncesindeki anlamından farklı anlamlar barındırmaya başladığı anlamına gelir. Örneğe İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü'nde 1884'ten önce *nation* sözcüğü "bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı" şeklinde tanımlanırken 1884 basımında "her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim" şeklinde tanımlanmış buna ek olarak da "bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar" anlamı yüklenmiştir. (Hobsbawm, 2014, s.30) Böylece halk bir krallıkta, eyalette ya da ülkede oturan bir yığın olmaktan çıkmış, politik anlamda bir birliktelik oluşturarak üzerinde yaşadığı topraklardaki en üstün gücü ya da otoriteyi tanıyan politik bir topluluk haline gelmiştir. Bu da "halk"ın tanımının yaşadığı belirgin kırılmayı gösterir. Halk artık belirli bir otoriteyi tanıyan taraflardan biri olarak yöneten yönetilen ekseninde bir birlikteliğin göstergesi olmaya başlamıştır. Bu anlamda "bir bölgede yaşayan topluluk", artık her tek bireyinin yurttaşla dönüştüğü, karşılıklı hak ve sorumlulukların olduğu bir devlet yapılanmasında yerini bularak bir kırılma yaşamıştır. Yurttaşın devletle olan ilişkisi de devlete fiilen katılmak üzerinden

şekillenir. Oysa ki böylesi bir durum Fransa’da *ancien régime*’de¹ mümkün olmadığı gibi yurttaşlık kavramının tüm tarihi göz önüne alındığında bu türden bir dönüşüme herhangi bir rastlanmış değildir. Fransız devrimi ile ortaya çıkan şey, her ne kadar günümüzde tartışmalı da olsa yurttaşın kurucu ve denetleyici öge olarak siyasetin merkezine yerleştirilmiş olmasıdır. Nitekim bu durum *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*’nde şu şekilde dile getirilmiştir. “Bütün yurttaşlar bizzat veya temsilcileri aracılığıyla yasaların oluşturulmasına katılma hakkına sahiptir. Koruyan veya cezalandıran olarak yasa herkes için aynı olmalıdır. Bütün yurttaşlar yasalar önünde eşit olduğu için yeteneklerine uygun olarak ve özellikler ile yetenekleri konusunda ayırım görmeden, her türlü rütbe, mevkii ve göreve de eşit olarak getirilirler.”² İşte bu kamu tasavvuru artık yenidir ve herkesin bir diğeri ile aynı haklara sahip olduğu eşitlik ilkesine dayanır. Bu doğrultuda söylenebilir ki ulus, millet yurttaş gibi kavramalar belirgin bir kırılma yaşayarak sistematik bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Yani bu yeni düzende kralın otoritesi yerinden edilmiş, kutsallığı elinden alınmış ve ulusa verilmiştir. (Hobsbawm, 2014, s.39). Artık ulusun bir parçası olarak yurttaşın, tarihin belirli dönemlerinde olduğu gibi mal varlığı ve belirli güce sahip olmak ile olan bağı kesilmiş, yeni bir temele oturtulmuştur. Heater’e göre bu yeni yurttaşlık “...bireyin (feodalite, monarşi ve tiranlıktaki gibi) başka bir bireyle ya da bir grupta değil, esas olarak devlet fikri ile olan bağını tanımlar. Yurttaş kimliği, devlet tarafından verilen haklarda ve hepsi de eşit statüde özerk birer kişi olarak yerine getirilen görevlerde saklıdır.” (Heater, 2007, s.10). Birey artık başka bireyle ya da kimi ayrıcalıklara sahip imtiyazlı bir kesimle olan ilişkisinde değil, devletle olan ilişkisinde tanımlanır. Bu da onu tarihsel geçmişinden bağımsız kılarak bambaşka bir zeminde var eder. Artık bu ilişkinin temelinde anayasa vardır. Bu anayasalar bireylerin üstünde “kanunların nasıl yapılması gerektiğini gösteren kanunlar” olarak devletin temelini oluşturarak karşılıklı sözleşmeyi güvence altına alırlar. (Pierson, 2011, s.34-35) Diğer taraftan temelini yurttaşlığın oluşturduğu, hukuki açıdan özgür ve eşit olunan bu modern devlette kişiler yönetim yetkisini birbirleri üzerinden kullanmazlar ki bu da onları mülk odaklı birer *homo economicus* olmaktan çıkarıp yurttaş yapmıştır.(Poggi, 2007, s.140)

Ancak ulus devletlerin inşası sürecinde yöneten ile yönetilen arasındaki gerilim, bu süreci belirleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. Nitekim tüm ulus devletler üzerinde etkili oldukları, onlara kültürel, siyasi ve bürokratik anlamda bir yaşam alanı sundukları kitleyi bir yurttaşlar birliğine dönüştürerek ulus çatısı altında homojen bir birliktelik olarak kendisine bağlamak eğiliminde olmuşlardır. Bu bağlılık da sınırları belirli bir bölgede egemenlik kurmanın ve ona meşruiyet kazandırmanın yegane yolu olarak görülmüştür ki bunun temelinde de yurttaşın itaati vardır. Bu ilişki aslında her ne kadar basit ve kaba gibi görünse de aslında oldukça karmaşık ve kırılgan bir zemin üzerine kurulmuştur.

1. Yöneten İle Yönetilen Arasındaki İlişkinin Tasavvuru Olarak Ulus Devlet.

Modern devletler, bünyesinde yaşayan her insanın yurttaşlık düşüncesi çerçevesinde eşit haklara sahip olduğu iddiasındadır. Tebaadan yurttaşa geçişte ulusal kimlikler de ortak bir miras çerçevesinde yeniden inşa edilir. Artık burada ulus düşüncesine dayanan bir eşitlik ve kardeşlik birlikteliği ile merkeze geçer ki bu da doğuştan gelme bir ortaklık üzerine kurulur. Nitekim Giddens da bu doğrultuda ulusu “hem dahili devlet ve hem de diğer devletler tarafından üniter

¹ *Ancien Régime* ya da “eski rejim” olarak da adlandırılan bu dönem Fransız Devrimi ile yıkılan Fransız monarşisini ve buna ait dönemi ifade eder.

² https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi

bir yönetime konu olan ve açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir birliktelik” olarak tanımlar. (Giddens, 2008, s.159) Ulus artık kolektif bir miras olarak ortaya çıkan, devredilemeyen ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir düşünce olarak tasarlanır. Thiesse’in örnekleri ile söylenecekse eğer artık Prusyalı bir *junker*³ ile Bavyeralı bir köylü, nüfuzlu, Protestan bir aristokrat ile okuma yazma bilmeyen Katolik bir fakara, Toskanalı bir kentsoylu ile Sicilyalı bir çoban, Macar bir soylu ile onun topraklarında çalışan bir köylü aslında hiç de alışık olmadıkları bir şekilde artık eşit sayılmaya başlanmışlardır. (Thiesse, 2010, s.153) Ulusal kimliklerin bu şekilde oluşturulması ise ona göre pek çok Avrupa uluslarında en az bir yüzyıl sürmüş, üstelik kimlik oluşum süreçlerinde sonuca ancak yoğun pedagojik faaliyetler sonucunda ulaşılabilmiştir.

Tüm bu faaliyetlerin sonunda ulus devlet, siyasal ve ekonomik olarak merkezileşmiş, kültürel alanda bütüncü bir standart ortaya koyma çabasıyla kendisini akla dayalı bir örgütlenme olarak belirlemiş, sınırları kesin olarak çizilmiş bir toprak parçası üzerinde mutlak iktidarı, egemenliği ve zor kullanma hakkını tekeline alan bir yapılanma olarak karşımıza çıkmıştır. İktidarın mutlak hakimi olan bu yapı, adı ister devlet ister başka bir şey olsun, en üstteki siyasal otorite olarak güce hükmeder ve bu gücü paylaşmaz. Modern devletler üniter yapısı dolayısıyla öteki devletlere karşı çıkarlarını kollarken içeride hukuku ve hukukun soyut dilini kullanarak yönetime yönelik etkileri ve bunu kullanma araçlarını uluslar arası ilişkiler dışında başkasıyla paylaşmaz. (Poggi, 2007, s.139). Bu türden bir tanımlama özü itibarı ile Max Weber’in merkezi gücü elinde tutan mutlak egemenin güç odaklı devlet tanımlaması ile örtüşür. Nitekim Weber’ göre “sürekliliği olan zorunlu bir siyasal örgüt; idareyi yürüten memurları ve kurulan düzene itaati sağlamak için meşru olarak fiziksel güç kullanım tekeli ellerinde bulundurdıkları süreçte devlet olarak adlandırılır... Modern devlet yasama organı tarafından değiştirilebilen, idareyi yürüten memurlarının –ki bu memurlar kurallar ile denetim altında tutulurlar-, örgütlü faaliyetlerinin kaynağı olduğu idari ve hukuki bir düzene sahiptir. Bu düzen salt çoğunluğunu doğumları ile elde eden, kendi üyeleri üzerinde değil, hükümlanlık alanı içinde cereyan eden tüm faaliyetler üzerinde bağlayıcı bir otorite kurma iddiası içindedir. Böylelikle bu örgüt belli bir coğrafi bölgede itaati zorunlu bir yapı haline gelir. Daha da ötesi günümüzde güç kullanımı ancak devletler tarafından veya onun emri ile yapılırsa meşru kabul edilmektedir... Modern devletin güç kullanımını tekeli altına alması, zorunlu hükümlanlığını ve sürekliliğini sağlamak için elzem bir unsurdur” (Pierson, 2011, s.22).

Tüm bu tanımlamaların neticesinde modern devletin özellikleri şu şekilde belirlenebilir; modern devlet baskı ve zoru tekeline tutan, sınırları kesin olarak belirlenmiş bir bölgeye mutlak olarak hakim olan, anayasal bir düzende kendisini kuran, kişiler üstü bir iktidara sahip, kamu bürokrasisini kullanan, bireyle olan ilişkisini yurttaşlık düzeyinde yurttaşlık ilişkisi üzerinden belirleyen, meşruiyetini ise bir otoriteye bağlayarak onu koruyan bir yapılanmadır denilebilir.

Mutlak otoritenin iktidarı düşünüldüğünde baskı ve zorun tek elde toplanması modern devletlere özgü bir olgu değildir ama modern devletlerce sistematize edilmiştir. Modern devletin önemli kuramcılarının biri olarak Hobbes’a göre de zor kullanma hakkı kılıcı elinde tutan egemenin tasarrufundadır. Ona göre “kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez” (Hobbes, 2004, s127) Özetle Hobbes’a göre doğa durumunda insanlar

³ Son dönem ortaçağ Almancasında juncherre, junger Herr, Jungherr gibi kullanımlardan gelen Prusyalı soylulara, derebeylerine verilen isim.

arası savaşı engellemek ancak insanların itaat edecekleri bir otorite ile mümkün olabilir. Bu da bir devlette ancak mutlak egemenin otoritesi olabilir. Bu otoriteden yoksun toplumlarda savaş kaçınılmazdır. Savaş da her şeyi yerinden ederek onu anlamsızlaştırır. Böylesi bir durumda denizcilik, ticaret, toprağı işlemek ya da çalışmak gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmanın bir anlamı yoktur çünkü mutlak bir güvensizlik ve belirsizlik hakimdir. Savaş ortamında “şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insanların hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer” (Hobbes, 2004, s.95-95). Tam da bu noktada her türden yasa meşruiyetini iktidarı sağlayan bu devletten alır. Sağlanan güven ortamında yurttaşların haklarını devrettiği otoriteye itaati zorunludur. Devlet bu yurttaş korumakla yükümlüdür ve devletin de amacı bireysel güvenlidir. (Hobbes, 2004, s.127).

Görüldüğü üzere Aydınlanma döneminin siyasete ilişkin devlet yurttaş çözümlemesi aslında günümüzde yapısal olarak değerinden bir şey kaybetmemiştir. Nitekim Gianfranco Poggi’ye göre de modern devletin temelini oluşturan belirleyici özelliklerden biri baskı ve zorun tek elde toplanmasıdır. Bunun önünü açan şey de ona göre feodal dönemde pek çok yerde, farklı bölgelerde kendini gösteren şiddeti kullanma tekeli, feodal yapıların çökmesi ile beraber sarayında oturan tek kralda toplanmıştır. Bu da bütüncü ve mutlakiyetçi bir devlet yapılanmasına önyak olmuştur. Büyük bir saray inşa ettirmekle bu sarayı yöneten mutlak hükümdar, bir anlamda feodal lordların eski yetkilerini yeniden elde etmek adına girişecekleri ciddi bir çabaya karşı kendisini güvence altına almıştır. (Poggi, 2007, s.89) Bu bağlamda XIV. Louis’ye atfedilen “devlet benim” cümlesi kralın konumlandığı yeri göstermesi bakımından önemlidir. Ancak zamanla sivil toplumu oluşturan önemli güçlerden biri olarak burjuvazinin ve diğer güç merkezlerinin gelişmesi ve yayılması ile beraber kralın tekelindeki mutlak irade ve egemenlik anayasal bir düzende tekrar düzenlenmiştir. Şiddeti kullanma hakkı böylece kralın tekelinden çıkarak bürokratik olarak gelişmiş bir devletin eline verilmiştir. Tam da bu noktada anayasallık modern devletin oluşmasındaki önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkar. Modernizm öncesi olarak da adlandırılan *premodern* devletlerde toplumsal yapı dini, siyasi, iktisadi olarak ayrışmamış buna bağlı olarak da uygulamalar iktidarı elinde bulunduran güç odaklarının istekleri doğrultusunda değişiklik gösterebilmiştir. Modern devletlerde ilk elden üstesinden gelinmek istenen şey bir anayasa çerçevesinde, yani kanunların nasıl yapılması gerektiğini gösteren kanunlar çerçevesinde yeniden bir yapılanmaya gitmektir. (Pierson, 2011, s.34-35). Bu noktada modern devleti belirleyen önemli özelliklerden biri hukukun üstünlüğünü temel almaktır. Ancak bu türden bir hukuk düzeni kurmak gücü elinde bulunduran otoritenin kendisini kabul ettirecek meşruiyet araçlarına ihtiyaç duyduğu anlamına gelir. Modern devletler söz konusu olduğunda devlet, bireylerin özgürlüklerine ve özerkliklerine el koyarak kendini var etmek üzerine değil de onların kolektif iradesinin bir yansıması olduğu düşüncesiyle hareket ederek meşruiyet kazanır. Yani bireyin devlete itaati, aslında dolaylı yollardan kendi ihtiyaçlarını ve gereklerini yerine getirdiği düşüncesi ile örtüştüğünde karşılıklı ilişki meşruiyet kazanır.

Genelin istenci şeklinde kökleri Rousseau’ya kadar giden bu düşüncede devlet halkın iradesini temsil edebildiği ölçüde meşru sayılır. İşte modern devletin bir anlamda modern demokrasiye geçişindeki kilit rol buradadır. Yani modern demokrasi temsil noktasında yurttaş ile devleti birleştiren bir unsur olarak onun ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Tam da bu yüzden demokrasi modern devletlerde meşruiyetin olanağını sağlaması bakımından çağın en vazgeçilmez öğelerinden biri haline gelmiştir. Demokratik modern bir devlette yurttaş ise bir bütün olan ulusun bir parçasına dönüşür. Fransız Devrimi’nin belirgin sonuçlarından biri de bir

de budur; halk ile ulusun aynı potada eritilerek onu tek bir egemenlik anlayışı çerçevesinde ele alınmasını sağlamak.

2. Ulus Devlet Ve Onu Oluşturan Halkın Özdeşliği

Fransız Devrimi'nin yurttaşlık düşüncesinin değişimine olan etkisi oldukça büyüktür. Bu etki aynı zamanda yurttaşların, mutlak monarşilerin yarattığı özerk alanlardan kopuşu da sağlamıştır. Bu da siyasal yapı ve feodal hukuksal düzenden ve geleneksel ilişkiler ağından kurtulan bireyi “kendinde akli barındıran ve kendine yeterli olan insana” dönüştürmüştür. (Ağaoğulları, 2010, s.227-228). Tebaa olmaktan çıkıp dil, kültür, etnik köken gibi unsurların etrafında toplanan yurttaş halka dönüşerek siyaset ile topluma arasındaki ilişkiyi de yeniden şekillendirmiştir. (Bahambra, 2015, s.118). Artık egemenliğini halka dayandıran devlet oluşturduğu kurumlar aracılığıyla yurttaşla olan ilişkisi yeniden şekillenmiş modern ulus devletlerin inşasında egemenlik düşüncesi tam da bu noktada kilit bir rol oynamaya başlamıştır. Egemenliğin mutlak otorite olarak kralın elinden alınıp halka verildiği savı Pocock'un deyimiyle “istikrarsız ve kanunsuz durumlarda başvurulabilecek mutlak bir otorite” olarak halkın en kutsal ve dokunulmaz ilkelerinden birine dönüşmüştür. (Bahambra, 2015, s.119) Bahambra modernizm ile olan ilişkisinde halkın egemenliğine yönelik bu söylemi ulusların inşası bağlamında üç açıdan önemli bulur. Ona göre ilkin egemenlik düşüncesi ilahi hak olmaktan çıkıp kolektif iradeye geçiş yapmış, hakiki genel çıkar sosyal düşüncenin merkezine yerleşmiştir. İkincisi devletin kamusal alana olan müdahalesi meşrulaşmış, bu da modern devletlerin çalışma prensibine dönüşmüştür. Üçüncü olarak devlet iç ve dış olmak üzere iki yönlü bir yapıya dönüşmüş, örneğin koloniler söz konusu olduğunda devlet, dışının içiyle alakasının olmadığı bir ampirik inceleme⁴ nesnesi olarak kurulmuştur. (Bahambra, 2015, s.121).

Bu durumlarda da ulus olarak halkın ve devletin özdeşlik temelinde bir ilişki kurar ki mutlakiyetçi, geleneksel ve otoriter devlet bu temeller üzerinde kurulacaktır. Bu devletin temel özellikleri sivil düzen tesis eden, mülkiyeti koruyan, otoriter de olsa mutlakiyetten kalan teorilerden kopmuş modern devlettir. Artık yeni modern kurumlara sahip olan yeni toplumsal ilişkiler ortaya koyan bir devlet olarak modernitenin doğuşunu simgeleyen önemli işaretlerinden biri olarak görülür. (Bahambra, 2015, s.123). Bu yeni devlette yurttaşlık biçimlerini Balibar'ın demesince “birbirine indirgemek” her ne kadar söz konusu değilse de modern yurttaş yine de tarihsel mirasıyla bir ilişki içerisinde ama artık farklı bir düzlemde. (Balibar, 2016, s.13) Egemen bir devletin teminatı altındaki yurttaş herkese eşit olarak uygulanan yasalara tabidir. Egemen ise yurttaşlardan oluşan halktır. Yurttaştan beklenen ise bu iradeye katılmasıdır ki bu ilişki biçimi temellerini Fransız Devrimi'nin ilkelerinden alır. Burada artık herkese eşit şekilde uygulanan yasalar yurttaşlık temelinde egemen bir devletin teminatı altındadır. Birbirine benzer kılınan bu yurttaştan beklenen ise genel iradeye katılmasıdır. Bu durum Fransız Devrimi'nin de merkeze aldığı ve önemseydiği bir ilkedir. Nitekim Ulusal Kurucu Meclis üyesi Target'e göre; “Bölünmüşlük durumunda doğmuş olan düşmanlıklar, birlik içinde yok olmak zorundadır...; insanları birbirinden ayırarak değil, yaklaştırmak, birbirlerini sevmeye zorlayarak aristokrasi

⁴ Bahambra'ya göre modern dünyanın somut temellerinin atıldığı dönemler olarak Fransız Devrimi tarihi, aynı zamanda siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin de yeniden belirlenmesine neden olmuş, bu noktadan sonra devlet artık “ampirik inceleme nesnesi”ne dönüşmüştür. Bu durum özellikle uluslar arası ilişkiler söz konusu olduğunda her bir devletin analitik sınırlarıyla beraber bir anlamda deneysel olarak üzerinde çalışılacak bir objeye dönüştüğünü ifade eder.

öldürülür ve yurttaşlık yaratılır. Eğer böyle bir amacınız yoksa, kamusal canlandırma (kökten düzeltme) için boşuna uğraşıyoruz demektir. Artık herkes, bütün askerler, kilise mensupları, hukukçular, tüccarlar, çiftçiler önyargılarını bırakıp yalnızca yurttaş olmalıdırlar (aktaran Ağaoğulları, 1989, s.195) İşte bu yurttaş, homojen birlikteliğe işaret eden, egemen ulusu oluşturan yurttaşdır. Egemenliğin ulusta olması demek de ulusun her tek üyesi ile egemenliği oluşturduğu düşünülen bütün arasında aracısız bir bağın var olduğuna inanmaktır. Bu da ulus devlete dolaysız üyeliği ön plana çıkarmış ve bu durum önem kazanmaya başlamıştır. Bu da öncesinde olduğu gibi, düklük, krallık ya da imparatorluk gibi belirli güç odaklarına tabi olmaklık yönündeki düşünceleri unutturmuş hatta böyle bir üyelik biçiminin bir zamanlar var olduğuna dair bir düşünceye kapılmak bile güçleşmiştir. (Calhoun, 2009, s.109) Yani Fransız Devrimi yurttaşlar topluluğunun sınırlarını belirlemiş, eşitlik, ortak hak ve yükümlülükleri garanti altına almış, siyasi haklarını kurumsallaştırmış, yurttaş ile o sınırlar dahilinde oranın yurttaş olmayanlar arasındaki yasal bir çerçevede rasyonelleştirerek ona ideolojik bir yön vermiş, ulusal egemenlik, yurttaşlık ve ulusallık arasında bağ kurmuş en önemlisi de yurttaş ile devlet arasındaki ilişkiyi *ancien régime*'e özgü olduğu biçimiyle dolaylı olmaktan çıkarıp doğrudan ve aracısız bir ilişki geliştirmiştir. Devrim Brubaker'a göre hem ulus devleti hem de ulusal vatandaşlık kurumunu ve ideolojisini icat etmiştir ve bir anlamda dünyanın geri kalanına geleceğin resmini göstermiştir. (Brubaker, 2009, s.59). Bu da modern bir toplumda bireyin yasal olarak varlığını ve konumunu koruma ve gerçekleştirme olanağı tanımıştır. Artık her tek birey bir diğeri ile aynı hukuksal çevreye dahil olan bir yurttaş olarak belli bir aidiyet çerçevesi içinde, çıkarlarını da koruyarak bu türden bir düzende kalmayı kabul etmiştir. En önemli değişikliklerden bir diğeri de kuşkusuz yöneticilerin artık yönetilenlerin sürekli olarak rızasını almak zorunluluğudur. Yönetenin daimi meşruiyeti bu rızaya bağlıdır ve eğer yönetici olarak kalmak istiyorsa bunu sürekli yapmak zorundadır. Bu kamuoyunun öncekilerden farkı meşrulaştırma işlevini daimi kılarak bu durumu yüzeye çıkarmaktaki rolüdür. (Taylor, 2006, s.97). Böylece devletle yurttaş arasındaki yapısal ilişki, ya da yöneten ile yönetilen arasındaki temas noktaları şöyle belirlenebilir; üyelik olarak, statü olarak, bir dizi hak olarak, birtakım görevler olarak, bir evrensel eşitlik olarak ve aktif bir katılım olarak. Yurttaşlığın en belirgin özelliği olarak öne çıkan şey onun üyeliğidir. Üyelik aynı zamanda her türden haktan faydalanmayı getirirken katılımın da önünü açar. Üyelik aynı zamanda üye olmayanlarla olan sınırı da belirler. Ulus devlete üyeliğin bir diğer önemli özelliği cinsiyete, statüye ve herhangi türden bir dini kimliğe bağımlı kılınmamasıdır. (Pierson, 2011, s.176-179).

Özetle yurttaş düşüncesinin temelinde yatan şey halkın ulus olarak kişiselleştirilmesi ve egemenliğin tek sahibi olarak belirlenmesidir ki bu durum modern düşünme biçiminin bir ürünüdür. Halk ulusal egemenliğin bir göstergesi olarak bir siyasal beden ya da ulus olarak birliğin ifadesidir. Bu türden bir var olmanın teminatı ise yasalaradır. Yasaların temeli ise eşitlik ilkesine dayanarak bütünü kapsar. Yöneten de yönetilen de yasaya tabidir. Yasa hem yönetenin hem de yönetilenin sınırlarını belirler. Yönetenin de üzerinde bulunan yasa keyfiliği dışarıda tutar ki bu da yurttaşın özgürlüğünün garantisidir ve bu özgürlüklerin güvence altına alındığını gösterir. Bu da yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin hukuksal bir zeminde ele alındığını gösterir. Artık uyruk olarak monarka değil yurttaş olarak de yasalara ve devlete bağlılık söz konusudur. Devlet de yasaların somut bir göstergesi olarak kurumları ile vardır ve düzeni, baskı ve zoru tekeline alarak güvenceye alır. Neredeyse 13. yüzyılda kent devletleri ile başlayan ve aydınlanma ile devam eden yöneten yönetilen ilişkisinde gelinen nokta

budur ve devlet ile halk arasındaki ilişki bu şablona göre değerlendirilerek bir temele oturtulmaya çalışılır.

3. Yurttaşlık Düşüncesinin Ulus Devletteki Paradoksal Dönüşümü

Ancak devrimlerle beraber yaşanan büyük dönüşümden sonra özellikle devlet ve yurttaş ilişkisinde başka türden kırılmalar da yaşanmıştır. Yani siyasal yapı içerisinde devrimler öncesinde olduğu kadar devrimler sonrasında da devlet ile yurttaş arasında yöneten yönetilen ekseninde süregelen gerilim son bulmuş değildir. Bu tarz bir sürekliliğin devam etmesini ya da bir başka deyişle gerilimin sonra ermemesini Poggi dış ve iç olmak üzere iki nedene bağlar. İlki devletler arasında yaşanan güç ilişkisinin sona ermemiş olması, milliyetçiliğin gelişmesi ve Avrupa'daki devletlerin kimi pazarlar üzerinde mücadeleye girişmesi, ikincisi sivil toplumun git gide daha karmaşık bir hal alması ve sınıf savaşlarının giderek şiddetlenmesidir. Bu gibi çatışmalar da devlet yapılanmasına aslında ulusal sınırları korumak, topluma yol göstermek ve ulaşmazlıkları bastırmak gibi görevler yüklemiştir. Burjuvazi de bu sorunları çıkarları doğrultusunda kullanmış, dolayısıyla devleti ortadan kaldırmak için bir çaba sarf etmemiş aksine devletin parçalanmaması, zayıflatılmaması ve toplum üzerindeki gücünü kullanabilmesi için kamu aygıtının denetimine sunularak korunması gerektiği fikrini hakim kılmıştır. Yani burjuvazi bir yandan kendi siyasal programını gerçekleştirirken diğer yandan yurttaşın eşitliği ve ulusal egemenlik gibi potansiyel demokratik sonuçlara karşı da uyanık olmak zorunda kalmıştır. (Poggi, 2007, s.103-105) Bu da aslında yurttaşın modern devletle olan ilişkisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Artık yurttaş kendisini önceleyen dönemlerin aksine sadece yönetilen bir unsur değil, kendisine zamanla yüklenen anlamların taşıyıcısı olarak sistemi değiştirip dönüştürme potansiyelini harekete geçirme cesaretine kavuşmuştur.

Bu noktada 20. yüzyıl etnik bilincin ve duyarlılığın geliştiği, kültürel kimliklerin kurumsallaştığı, buradan hareketle hak taleplerinin ulus devletler üzerinde baskı kurduğu bir yüz olarak şekillenmiştir denilebilir. Aynı zamanda 20. yüzyıl kimlikle ilgili kurulan her türden söylem modern bir söylem olarak bu çağa içkindir. (Calhoun, 2014, s. 133) Bu söylemin belirgin özelliklerinden biri de her tek bireyin soyut bir birliktelik oluşturarak türdeş bir halka yani bir ulusa dönüştüğü ve onun bir parçası olarak onu var ettiği düşüncesidir. Buradaki temel sorun tarihsel olarak hemen her zaman yöneten yönetilen ilişkisinde bir hak talebi olarak şekillenen yurttaşlığın ulus devlet düşüncesi içerisinde aynılaştırmanın ya da homojenize etmenin bir enstrümanına dönüşmesi durumudur. Bu da yukarıda bahsedildiği gibi etnik bilinçlerin ya da kültürel farklılıklar noktasında ortaya çıkan sorunları çözmeye yetmemiştir. Çünkü iktidarı elinde bulunduranlar için artık yurttaş, onu onaylamak zorunda olan bir unsurdan başka bir şey değildir. Böylece ulusal sınırlar içerisinde yöneten yönetilen ekseninde tanımlanan yeni ilişki biçimi, siyasi sınırların aynı zamanda kültürel sınırlarla da örtüşmesi gerektiği türünden güçlü bir ideolojik vurguyu merkeze almış olur. Buna işlerlik kazandıracak şey ise şey ise tüm vatandaşları kapsayan bürokratik bir yapılanma ve bu yapılanmayı geçerli kılacak gerekli yazılı yasaların çıkarılmasıdır. Bu da ulus devletleri kültürel ve sosyal bir bütünlük içerisinde merkeziyetçi ve bütünlükçü bir sosyopolitik yapı kurmaya iter. Bu yapı türdeşlerin bütünlüğü olarak tasavvur edilen merkeziyetçi ulus devletlerin de görevlerini belirler ki ulus devletler buna karşılık kurduğu kurumlar aracılığıyla bu toplumu düzenler, müdahale eder ve uzlaştırır. Zora dayalı bu iradenin uygulanabilmesi gerekliliğini bilir ve bu görevler için gönderilen bireylerin zor kullanma hakkını heybetli, amaçlı ve organize bir hale getirir. (Poggi, 2007, s.30) Yurttaşın bu baskı ve şiddeti kabul etmesindeki motivasyonunun temel kaynağı ise

devleti hem kendi kendisini yönetmesinin bir aracı olarak görmesi, hem de bu yapılanmaya kendi iradesi ile rıza gösterdiği düşüncesine sahip olmasıdır. İktidarının meşruiyetinin temelinde halkın rızasının zorunlu olduğu ve buna bağlı olarak da iktidarın aslında halkta olduğu düşüncesi özellikle Aydınlanma düşüncesinden bu yana modern ulus devletlerin merkezine yerleşmiştir. Ancak burada keskin bir dönüşüm söz konusudur; artık ulus denilen şey yurttaşlar birliğinden farklı bir şey ifade eder ve hatta onu aşar. Ulus artık halkın çeşitliliğimin ve birliğinin bir ifadesi değil tek bir parça olarak tek bir bedene ve kişiliğe bürünmüştür. Bu da ulusu, yurttaşlar birliğinin veya *genelin istencinin* ötesine, onları kapsayarak aştığı bir yere koyar.

Bu bağlamda modern ulus devletler, yöneten yönetilen ilişkisi içerisinde yurttaşla kurduğu ilişkiyi homojen bir birliktelik ve uyumun tahakkümüne dayalı olarak şekillendirmek eğilimindedirler. Ancak ne şekilde olursa olsun, ister halk ister yurttaşlar birliği dolayımından geçsin fark etmez, yöneten ile yönetilen arasında mutlak bir uyum ya da örtüşmeden söz edilemez. Bu noktada ulus devletlerin başta ortaya koyduğu, eşitlik, evrensel haklar ve sağlam temeller üzerine oturtulmuş bir sivil toplum ideali de artık farklılıklar, belirli hak talepleri ve parçalanmış bir sivil toplumla uğraşmakla yer değiştirmiş görünmektedir. (Vega, 2011, s. 135).

Bugün sivil toplum içerisinde ortaya çıkan sorunların *ancien régime*'e karşı oluşturulan argümanlarla, eşit yurttaşlık, temelinde aşılmaya çalışılması sorunları daha karmaşık bir hale getirmiş, üstelik ulus devletleri fazladan sorunlarla boğuşmak zorunda bırakmıştır. Hatta eşit yurttaşlık düşüncesi, dönüşümü sürecinde, yurttaşlık tarihi söz konusu olduğunda kavuşması zor bir ideal ya da tasavvur iken, ulus devletlerle birlikte genel geçer hatta zorunlu bir ilke olarak görülmüş, bununla kalmayarak, homojen bir kitle yaratmak adına toplumsal farklılıkları yok etmenin bir enstrümanına dönüşmüştür. Böylece modern ulus devletin bir mensubu olarak yurttaş da artık eşitlik ve özgürlük çerçevesinde belirli bir ırkın ya da etnik birlikteliğin parçasıdır. Ulus devletlerin bu bağlamda temel problemlerinden biri inşa edilen ya da edilmek istenen ulus ile gerçekte olan ile arasındaki uyumsuzluğu bir türlü aşamıyor olmasıdır. Üstelik ulus inşa süreçleri bu gerilimleri sürekli olarak göz ardı etmiş, hangi unsurların ön plana çıkarılarak hangilerinin bastırılacağını, belirlediği ideolojiler aracılığıyla, özellikle milliyetçilik çerçevesinde aşmaya çalışmıştır. Yurttaşlık düşüncesinin dönüşümünde, ulus devletlerde ortaya çıkan sorunları aşma noktasında milliyetçiliğin, sürekli olarak kendisini yeniden üretmesi ve kullanışlı bir enstrüman olarak ortaya koyması tesadüfi değildir. Birlik ve bütünlük ideali ile kurulan ulus devlette kamusal alana katılmanın temel şartlarından biri de bu noktada tikellikleri bir kenara bırakma zorunluluğudur. Bu da ulusun üzerine inşa edildiği baskın etnik kesimin belirlediği ve tanımladığı normatif ideallere uymayanların dışarıda bırakılması anlamına gelir. (Gülalp, 2007, s.174) Yurttaş bu bağlamda temel olarak tarihsel geçmişinden koparan kırılmalardan biri, ulus devlette yaşadığı bu dönüşümdür. Bir taraftan artık olgusal olanın dolayımından geçmeden, yani mülkiyetine, soyuna, sınıfsal durumuna bağlı olmadan, doğuştan ve doğrudan elde edilen bir hak olarak kazanılırken diğer taraftan pratikte ulusal otoriteyi onaylayan vazgeçilmez bir öge olarak konumlandırılmıştır. Nitekim Antik Yunan'da, Roma'da hatta Orta Çağ şehir devletlerinde bir imtiyaz sahibi olmaklık anlamında var olmanın ve tanınmanın en somut araçlarından biri iken ulus devlette genele yayılarak var olmakla olmamak arasında gidip gelen bir hayalet dönüşmüştür.

SONUÇ

Ulus devletler temelde, sınırları belli bir alanda kişisel ve ya özel bağılıkların olmadığı, merkezi bir hakimiyetin hüküm sürdüğü toplumsal bir yapıya dayanır. Bu yapı içerisindeki ulus ise kültürel ve siyasi bir üst yapıya işaret eder ve meşruiyetini demokratik seçimlere ve yurttaşlığa dayandırır. Seçimler bu noktada yurttaşın yönetime katılmasının bir aracı olarak egemenlik anlamında ulusa meşruiyet kazandırır ve onun devletle olan bağıı kurar. Burada artık topluluğun bir parçası olarak yurttaş kültürel ve tarihsel olarak ulusun bir parçasına dönüşür. Bu türden bir ilişkiye bağılı olarak yurttaş, bağıı kurduğu devlet, toplum ya da kültür tarafından tek yönlü olarak tasarlanır çünkü ulusal kültürler genel olarak kendini o kültüre ait hissetmeyen alt kültürlerle ait üyeleri kendine benzetme zorunluluğu hisseder. Bu noktada toplum ile siyasal birlik arasında kurulan bu zorunlu birliktelik bir devlet örgütlenmesi üzerinden şekillendiğinden, belirli bir kültüre, dile ya da birlikteliğe işaret eder. Yani belirli türden bir kültürün tüm toplumun temelini oluşturduğu savından hareket eder. Yurttaşlık düşüncesinin ulus devlette yaşadığı kırılma burasıdır. Tarihsel olarak, hemen herkesi kapsamayıp belirli bir kesimi sınırlı sayıda ilgilendiren ve siyasal yapıya belli belirsiz ölçülerde katan yurttaşlık düşüncesi, ulus devletlerle birlikte hemen herkesi kapsayıp, teoride de olsa her alanda yönetime katılma hakkı tanıyarak onu bambaşka bir zemine taşımıştır. Antik Yunan'da Roma'da ya da geç dönem Orta Çağ kent devletlerinde olsun belirli türden hakların bireysel sahibi olan, sınırlı ve belirli yurttaş, ulusal birliktelik ya da birlikteliğin teminatı olarak görülen kültürel üst yapının bir parçasına dönüşerek onda eriyen, sınırsız ve belirsiz yurttaşla dönüşmüştür. İnşa edilmiş bir yapı olarak ulus devlette var olmanın koşulu da budur. Ulus devletler de bu doğrultuda hemen her türden aidiyeti ve kimliği ve hatta toplumun tamamını tek boyuta indirgeyerek hem denetimi kolaylaştıran hem de kurumları aracılığıyla işlerlik kazandıran bir üst yapı olarak geneli belirleme çabasında olmuşlardır. Devlete olan sadakatin sağlanabilmesi için de devletin elit kesimi tarafından eğitim ve öğretim sistemi, ordu ve hatta edebiyat kullanılarak ulusal bütünlük güçlendirilmeye ve yüceltmeye çalışılmış, mevcut ulusun özgün bir ulus olduğu düşüncesi yerleştirilerek bu durum genele yayılmaya çalışılmıştır. Ulus inşa süreçlerinde devletler bunu yaparken en kıymetli kaynak olarak görülen kültüre başvurmuşlardır. (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2010, s.89) Yurttaşlık da bu noktada modern ulus devletlerden önceki biçimlerine göre bambaşka bir yönde bambaşka anlamlar yüklenmiştir. Artık ulus devletlerde sadakati, hakları ve ödevleri ifade eden ayasal bir kavram olarak düşünülür. Bu da onu belli bir noktada üzerinde hakimiyet kurulan ideolojik bir aygıtla dönüştürür. Benzerlik temelinde ele alınan yurttaşlık milliyetçi ideolojinin destekçisi olarak kullanılarak benzer olanların aynı kültüre olan aidiyetini onaylarken farklılık temelinde yabancıların ulusal kültürden dışlanmasını sağlayan bir kurum olarak kullanılır. (Kaya, 2000, s.137). Nitekim Gellner'e göre de "Örtüşen kültürel özelliklerin tanımladığı etnik grup, kendi varlığından emin olmanın ötesinde kendine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman, etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur. Buradaki koşul, etnisitenin sınırların, aynı zamanda politik birimin de sınırları olması ve yönetenlerle yönetilenlerin aynı etnik kökenden olmasıdır. Sayıları çoğalan yabancılar, politik birim içerisinde pek hoş karşılanmazlar, yabancıların yönetici olması ise hiç hoş karşılanmaz" (Gellner, 2015, s.59)

Bu bağlamda ele alındığında söylenebilir ki belirli bir ulusa bağılı olan yurttaşlığın yükselişi ile milliyetçiliğin yükselmesi arasında bir paralellik vardır ve belirli bir soy, kültür ya da ırk üzerinden şekillenen yurttaşlık, milliyetçi ve bütüncü bir birlikteliğin en küçük parçası olarak tasavvur edilerek bu birlikteliğe katılarak egemenliğini ilan eder. Bu anlamda ulus devlette

yurttaşlık yukarıda da bahsedildiği üzere kendini önceleyen örneklerden farklı olarak belirli bir otoriteye karşı belirli ve sınırlı haklar ve talepler doğrultusunda bir takım imtiyazlar elde etmenin aracı olmaktan çıkıp belirli türden bir üst yapıca belirlenmiş bir ulusun egemenliğinin ve iradesinin bir aracı haline gelmiştir. Bu da her türlü iradenin üzerinde olan ulusun iradesinin meşruiyetinin gerektirdiği bir tür zorunluluktur. Bu bağlamda yurttaşlık düşüncesin merkezinde yatan şey, modern bir devlette bireylerin yerel ve ulus öncesi topluluklarla olan bağını kopararak bireyi kenedi tekeline almaktır. Geleneksel bağlarından koparılan bu yeni topluluk ulusu oluştururken bu topluluğun siyasal egemenlik ideolojisi milliyetçiliğin temellerini atar (Gülalp, 2007, s.12)

Hegelen anlamda ele alınacaksa eğer, insan olmanın tüm gereklerinin devlette somutlaştığı ve dolayısıyla bir anlamda devletin tanrılaşmış bir çağda gelişen milliyetçiliğin de etkisiyle hukuki olarak herhangi türden bir devlete bağlı olmayan yani bir devlete bağlanmayan yurttaş, neredeyse insan olarak kabul edilmemekte ve bu da bireylerin ancak bir ulus devletin üyesi oldukları sürece var olabildikleri türünden bir düşünceye yol açmaktadır. (Kadioğlu, 2012, s22).

Sınırları ve hakimiyet alanları belli bir devletin oluşturduğu ideoloji ve bu ideoloji doğrultusunda oluşturulmuş kurumlar etrafında kümelenen yurttaş, artık bu sınırlar dahilinde birbiriyle eşit bir konuma getirilerek, uluslaşma adına milliyetçilik gibi yeni bir siyasal egemenlik ideolojisiyle donatılmıştır. Böylece yeni inşa edilmiş bu ulusta kimin içeride, kimin dışarıda kalacağını belirleyen, toplumu homojenize etmenin kullanışlı bir aracı olarak kullanılan milliyetçilikle beraber yurttaş, tarihsel bağlamının dışında başka bir zeminde başka bir biçimde varlığını sürdürmeye başlamıştır.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları M.A. (1989) *Fransız Devrimi'nde Birey Devlet İlişkisi*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi cilt.44 sayı.3 (Erişim Tarihi:24.05.2018) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/453/5110.pdf>
- Ağaoğulları, M.A(2010). *Ulus Devlet Ya Da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bahambra K.G. (2015). *Moderniteyi Yeniden Düşünmek, Post Kolonyalizm Ve Sosyolojik Tahayyül*, (Ö. İlyas, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Balıbar, E. (2016). *Yurttaşlık* (M. Erşen, Çev.). İstanbul: Monokl Yayınları.
- Brubaker W.R. (2009). *Fransa Ve Almanya'da Vatandaşlık Ve Ulus Ruhu*, (V. Pekel, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi
- Calhoun, C, (2014). *Kimlik Ve Tanınma Politikası, Kimlik Politikaları, Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık* içinden, (F. Mollaer, Edit., B. Helvacıoğlu vd. Çev.). Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Calhoun, C. (2009). *Milliyetçilik*, (B. Sütçüoğlu, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dieckhoff, A., Jaffrelot, C. (2010). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*, (D. Çetinkasap, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Gellner, E. (2015). *Milliyetçiliğe Bakmak*, (S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarık Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet Ve Şiddet*, (C. Atay, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gülalp, H. (2007). *Vatandaşlık Ve Etnik Çatışma, Ulus Devletin Sorgulanması*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, (M. Delikara, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Hobbes, T. (2004). *Leviathan*, (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2014). *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik*, (O. Akınhay, Çev.). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Kadioğlu A. (2012). *Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyelikten Haklara İçinden “Türkiye’de Vatandaşlığın Anatomisi*, (Hzrl. A. Kadioğlu, C. Cemgil, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaya, A. (2000). *Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürlülük, Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, (A. Kaya. Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Pierson, C. (2011). *Modern Devlet*, (N.Kutluğ, B. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Poggi, G. (2007). *Modern Devletin Gelişimi-Sosyolojik bir Yaklaşım*, (Ş. Kut, B. Toprak, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Taylor, C. (2006). *Modern Toplumsal Tahayyüller*, (H. Koyukan Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Thiesse, A. M. (2010). *Ulusal Kimlikler Ulusaşırı Bir Paradigma*, , “*Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*” içinden, (Der. Diechoff, A., Jaffrelot, C, D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Vega, A. J. (2011). *Aydınlanmanın Farklılıkları, Bugünün Kimlikleri*, (G. Aksay, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları